

Розділ I

ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА АРХІВОЗНАВСТВА

Ірина Матяш

УКРАЇНЬСЬКА АРХІВНА НАУКА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: АРХІВОЗНАВСТВО В КОЛІ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН*

Архівознавство як наука про архіви – порівняно молода історична дисципліна. Її конституювання пов'язане з ХІХ ст. і символізоване, зокрема, статтею Ш. Ланглуа «Наука про архіви», опублікованою у «Міжнародному журналі архівів, бібліотек і музеїв» (1885), та підручником голландських архівістів С. Мюллера, Й. Фейта та Р. Фруїна «Правила упорядкування та описування архівів» (1898). 1905 р. «Правила...» було перекладено німецькою мовою, 1908 – італійською, 1910 – французькою, 1924 – українською¹, 1925 – російською, 1940 – англійською мовами. Переклад українськими архівістами «архівного бестселера» свідчив не лише про актуальність для них висвітлених у праці питань, а й про відсутність (ще!) їх самоізоляції від світової архівознавчої думки.

1920-ті рр. на теренах України та добу незалежності нашої держави від початку 1990-х слід вважати періодами найактивнішого її поступу, яким притаманні подібні процеси внутрішнього розвитку: формування структури науки, виокремлення напрямів досліджень, створення наукових шкіл. Саме впродовж 1920-х – початку 1930-х рр. відбулося становлення національної школи архівознавства, розроблено теоретико-методичні засади архівних технологій (обліку, описування, зберігання архівних документів та використання інформації, що міститься в них), при Українському центральному архівному управлінні створено першу наукову установу – Кабінет архівознавства, започатковано архівну періодику, апробовано різні форми архівної освіти, розпочато співпрацю з зарубіжними фахівцями.

Традиції «золотої доби» українського архівістики склали підґрунтя розвитку архівної науки на сучасному етапі. В основу розуміння змісту архівознавства покладено сформульоване відомим

* Текст виступу на ІV Конгресі українських істориків (Луцьк, 17–19 травня 2006р.)

істориком-архівістом В. О. Романовським визначення архівної науки як самостійної, а не «допоміжної для історії» науки, «системи знань» про «історію архівів і архівних фондів, історію розвитку архівної науки, архівного законодавства», покликаної «дати керуючі вказівки для раціональної класифікації архівного матеріалу, форм і засобів охорони, обліку та вивчення, і, нарешті, встановити відношення до архівознавства близьких до нього наук»². У розумінні ученим архівознавства як прикладної науки, орієнтованої на вироблення оптимальних форм і методів забезпечення суспільства ретроспективною інформацією, мала місце смілива думка про комплексність і самостійність архівної науки. Справедливість його ідеї було належно оцінено лише в 1990-х, оскільки впродовж другої половини 1930-х рр. аж до кінця 1980-х визначальними були технологічні та ідеологічні домінанти, що гальмувало розвиток архівознавства. Глобальні зміни в парадигмі наукового знання на межі ХХ і ХХІ ст., формування інформаційного суспільства істотно вплинули стан архівознавства, зумовили коригування його інтелектуального інструментарію, розширення та зміни характеру зв'язків з іншими науками, опанування результатів, отриманих цими науками, й міждисциплінарного синтезу знання. Проведена в середині 1990-х рр. Міжнародною радою архівів дискусія щодо змісту поняття «архівна наука»³, в якій взяли участь понад 50 країн, засвідчила існування багатьох нерозв'язаних теоретичних проблем архівознавства й нагальну необхідність подальшого внутрішнього розвитку науки.

В Україні на сучасному етапі (якщо вважати його початком час відновлення державної незалежності) показовими для розвитку архівної науки є суспільно-політичні та соціокультурні закономірності її функціонування. Перша половина 1990-х рр. позначена результативністю науково-організаційної діяльності в цій сфері, що забез-

I. Теорія і методика архівознавства

печило умови для розвитку архівознавства (до речі, одна з публікацій в «Урядовому кур'єрі» мала назву «І архівна наука потрібна»). Своєрідною відповіддю на виклики часу, потребу в розвитку на нових методологічних засадах історико-архівознавчих, джерелознавчих, археографічних досліджень стало створення спеціалізованих наукових установ як у академічному секторі, так і в галузевому – в системі Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України (нині – Державний комітет архівів України).

На базі відновленої 1987 р. Археографічної комісії УРСР у липні 1990 р. розпочав діяльність Інститут української археографії (з лютого 1995 р. – Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України). Зусилля співробітників інституту (кадровий склад якого було сформовано як із науковців академічних інститутів, так і з перспективних співробітників архівних установ) зосередилися на цілеспрямованому виявленні, науковому опрацюванні та публікації історичних джерел, виданні творчої спадщини українських учених та громадсько-політичних діячів, розробленні питань історії та теорії археографії. У вересні 1992 р. було створено Інститут рукопису (на базі відділу рукописів) та Інститут архівознавства (на базі відділу архівних фондів) ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН України (нині – Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського). На обидві наукові установи, крім розвитку досліджень у галузі науково-дослідної, науково-методичної і науково-інформаційної роботи з рукописними та архівними фондами, поклалися функції центрів зберігання писемних джерел та рукописних книг, архівних колекцій, Архівного фонду НАН України. Це, з одного боку створювало ідеальні умови наукової лабораторії з безпосередньою близькістю фондів, в з іншого – ускладнювало «чисту» дослідницьку роботу іманентною потребою формування, обліку, описування, зберігання документів та використання архівної інформації. В травні 1994 р. архівна система України вперше після закриття 1934 р. Кабінету архівознавства Укрцентархіву та неодноразових спроб відкриття подібної установи за радянської доби отримала галузеву наукову інституцію – Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, покликаний забезпечити архіви теоретико-методичною базою для здійснення їхніх основних функцій. Перед новоствореними інститутами висувалися завдання проведення фундаментальних і прикладних досліджень у галузі архівознавства, документознавства, археографії, джерелознавства, інших спеціальних істо-

ричних дисциплін. Специфіка діяльності кожної установи створювала умови для локалізації завдань і сприяла інтеграції зусиль науковців для виконання спільних проектів, продукування нових знань.

Зокрема, спільно з іншими академічними інститутами, вищими навчальними закладами, спорідненими профільними установами ІУАД розробив і почав реалізовувати широкий план створення фундаментальної джерельної бази для розвитку гуманітарних наук. Істотне значення для архівної справи мав також розроблений академічними інститутами спільно з Головним архівним управлінням і прийнятий 1992 р. Державним комітетом України з питань науки і технологій комплекс проектів, об'єднаних у програму «Книжкова спадщина України: створення бібліографічного та археографічного реєстру і системи збереження та загальнодоступності». Одним із напрямів програми («Архівна та рукописна Україніка: Національна зведена система документальної інформації») стало створення бази даних і комплексу документальних публікацій Україніка. В ході розроблення основних положень програми вироблялися методологічні принципи та методичні прийоми міждисциплінарного характеру, активно застосовувані в роботі архівних установ.

Зауважимо, що заснування таких інститутів на етапі трансформування наукової системи України зі складової частини союзної в самостійну відбувалося на тлі поглиблення економічної кризи й супроводжувалося зниженням обсягів фінансування науково-технічної діяльності в Україні (загальні витрати на проведення НДР зменшилися за цей час у 3,1 рази), масовим відпливом висококваліфікованих працівників з наукових організацій (зокрема, виїздом за кордон перспективних науковців віком 30–50 рр.), втрати наукою державного пріоритету⁴. Тим більш важливою була державна підтримка розвитку спеціальних історичних дисциплін в умовах переосмислення методологічних засад суспільних наук, початку інтеграції в світове наукове товариство. Відкривалася реальна можливість надати повноцінності напівзнищеним і заангажованим за радянської доби маргінальним дисциплінам, зокрема архівознавству, археографії, джерелознавству. Водночас мінімізоване матеріально-технічне й фінансове забезпечення новостворених інститутів ставило їх перед небезпекою отримати невідповідний кадровий склад (на той час, зокрема, архівознавців готував лише Московський державний історико-архівний інститут та архівістів – Київський університет) й змушувало ранжувати наукові завдання, віддаючи

I. Теорія і методика архівознавства

пріоритет нагально необхідним прикладним дослідженням і відсуваючи вирішення теоретичних проблем (що в перспективі створювало серйозну загрозу для науки). Відтак результативність наукових досліджень певною мірою залежала від об'єднання зусиль академічних і галузевих наукових установ у розробленні спільних проектів, посиленні міждисциплінарних зв'язків спеціальних історичних дисциплін, встановлення втрачених контактів із зарубіжними науковими й навчальними закладами та товариствами. Її мало забезпечити підписання в першій половині 1990-х рр. двота тристоронніх угод про співпрацю між Інститутом української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського та Українським науковим інститутом Гарвардського університету, Канадським інститутом українських студій, НТШ в Європі, Варшавським університетом та ін., між УНДІАСД та Інститутом української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського, УНДІАСД і НБУВ, між архівознавчими інституціями України, Росії, Білорусі (УНДІАСД, ВНДІДАС, БілНДІДАС).

Теоретичні й прикладні архівознавчі (поспіль із документознавчими) дослідження набули пріоритетного значення в діяльності УНДІАСД. Наукові завдання щодо створення концепцій та моделей розвитку архівної справи і документаційного забезпечення управління в умовах формування інформаційного суспільства, удосконалення методів архівознавства, осучаснення понятійного апарату та термінологічного інструментарія, дослідження правових аспектів роботи з документами Національного архівного фонду України, розроблення засобів і способів захисту документів від біопшкоджень, організації та проведення робіт з науково-технічної інформації визначили основні напрями досліджень інституту.

Перший (зумовлений методологічними пошуками) – історико-архівознавчий – напрям склало вивчення історії архівів, архівних фондів та архівної науки (як засаднича складова архівознавства, за В. О. Романовським). Потреба проведення таких досліджень на першому етапі діяльності інституту обґрунтовувалася, по-перше, їх аксіологічним та когнітивним значенням, активним впливом на формування історичної пам'яті, по-друге, необхідністю здійснення об'єктивного морфо-генетичного аналізу здобутків українського архівознавства з метою осмислення теоретичних засад архівної науки в сучасних умовах та інтеграції вітчизняних науковців в світове наукове співтовариство. Вивчення історії архівної науки розглядалося як необхідна передумова посилення її впливу на су-

спільну свідомість, у якій архіви й архівістика займають зовсім не пріоритетне місце. Для українського архівознавства абсолютно прийнятною була класична формула М. С. Грушевського: «Без знання минулого неможливе точне поняття про сучасне»⁵. У процесі історико-архівознавчих досліджень вдалося з'ясувати, що особливо плідним періодом з точки зору розвитку архівознавства як науки, його внутрішньої структури, формування поглядів та ідей, розроблення понятійного апарату були 1920-ті – початок 1930-х рр. Водночас результати досліджень певною мірою сприяли популяризації архівної справи, вливали на підвищення рейтингу професії архівіста. Це питання як нагальне набуло актуальності саме в 1920-х рр., але й досі в більшості країн світу належно не вирішено. Найпомітнішими результатами історико-архівознавчих досліджень слід вважати колективну працю «Нариси історії архівної справи в Україні» (К., 2002), монографії І. Б. Матяш «Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х рр.» (К., 2000) та «Українська архівна періодика 1920–1930-х рр.: історія, бібліографія, бібліометрія» (К., 1999), дисертаційні дослідження Г. В. Папакіна «Археографічна комісія Центрального архівного управління УСРР: історія створення і науковий доробок (1928–1934)» (1995), Н. М. Хрестової «Науково-довідковий апарат архівів та рукописних підрозділів бібліотек в Україні у 1920–1990 рр.» (1999), Н. П. Московченко «Розвиток архівної справи в Україні (1919–1932 рр.)» (2003), Т. А. Клименко «Розвиток архівної справи на Черкащині (1919–2000 рр.)» (2004) та ін., започаткування видавничих серій «Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела», «Історіографічні та бібліографічні джерела української історичної думки», спеціальної рубрики «Архівна справа: історія та сучасність» у «Студіях з архівної справи та документознавства». У процесі досліджень викристалізувалися й перспективні напрями. Так, попри наявність історіографічних розділів у згаданих працях, поглибленого вивчення вимагає історіографія та джерельна база архівознавства. Цілісне вивчення історіографії української архівної науки дозволить дослідити розвиток архівознавчої думки в Україні на тлі загального стану науки в різні періоди, з'ясувати недосліджені проблеми. Потребу виокремлення архівознавчого джерелознавства як субдисципліни під назвою архівологія переконливо обґрунтував відомий російський учений Є. В. Старостін. Належить зробити ще один крок – до компаративного архівознавства, до вивчення історії української архівістики у контексті всесвітньої історії архівів з ог-

I. Теорія і методика архівознавства

ляду на притаманну архівам властивість все-світності, загальнонародськості як одного з феноменів культури, забутого за доби тоталітаризму.

Тісно пов'язаний з першим, позначеним присутністю особистісного компоненту, і другий напрям – біографічний (біоісторіографічний), спрямований на поцінування персонального внеску архівістів у розбудову архівної справи та архівознавців – у розвиток архівної науки. Не можна не погодитися з думкою відомої російської ученої Т. І. Хорходіної про те, що за радянської доби «з історії архівної теорії та практики зникли імена живих людей – залишилися лиш постанови, інст-
дббб³зàà 3í ø³ áí êóí áí òè»⁶. Ознакою зміни парадигми історичних досліджень, зокрема, є увага до особи, локальної історії. Для усвідомлення ролі особи в історії науки особливо важливий аналіз її діяльності як personalities в єдності соціальних і психологічних характеристик. Саме на такому підході ґрунтувалися біоісторіографічні дослідження, в основі яких – розуміння специфіки історичного знання, понять «історичний час», «історичний процес», використання методів і методик історичного дослідження. Неординарна особистість була одним із важливих його чинників у архівознавстві. В цьому контексті істотне значення мало вивчення життя та діяльності репресованих учених. Йшлося не лише про суспільну реабілітацію (навіть чи хтось справді-таки вважав їх «ворогами народу»), повернення із забуття, а (чи не найголовніше) про осмислення й переосмислення творчих здобутків, наукових праць. Закриті в спецхрани, невидрукувані чи знищені повними накладками, праці архівознавців, археографів, джерелознавців 1920–1930-х рр. засвідчують високий рівень української науки, її конкурентоспроможність, часто – світове визнання. Скажімо, праця В. О. Романовського «Нариси з архівознавства: Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах» (Харків, 1927) була першою не лише в УСРР, але й у тодішній союзній державі, здобувши належне визнання. Етапним на цьому напрямі став біобібліографічний довідник «Українські архівісти», пілотний проект якого побачив світ у 1998–2001 рр. Мета проекту полягала передусім у встановленні через призму особистості періодизації історії архівної справи в Україні, з'ясуванні внеску кожного покоління архівістів у формування суспільної значущості архівної спадщини, аналізі здобутків та прорахунків в управлінні галуззю, осмисленні теоретичних досягнень українських архівознавців як складової світового досвіду розвитку архівістики, піднесенні соціального рейтингу професії архіві-

ста. Удосконалений і виправлений, об'єднаний в один том, проект «Українські архівісти XIX–XX ст.» уже 4 роки поспіль блукає коридорами влади в сподіванні потрапити до Національної програми підготовки соціально значущих видань, з минулого року модифіковану в програму «Українська книга». Поцінуванню наукової спадщини видатних українських архівознавців прислужилися й біографічні нариси І. Б. Матяш «Особа в українській архівістиці» (К., 2001), дисертаційні дослідження О. Д. Василюк «В. Б. Антонович як археограф» (1999), І. Н. Войцехівської «Історичне джерелознавство у творчості В. С. Іконникова» (2000), І. М. Маги «Віктор Олександрович Романовський – історик та архівіст» (2003), Н. П. Павловської «В. І. Веретенников як архівознавець та архівіст» (2003), Г. К. Волкотруб «Пилип Васильович Клименко (1887–1955) – історик, джерелознавець, архівознавець» (2005), Л. Ф. Приходько «Олександр Сергійович Грушевський – історик, організатор архівної та бібліотечної справи, педагог» (2005), О. В. Вербового «Наукова та педагогічна діяльність Василя Базилевича (1892–1943)» (2004) та ін.

Поспіль із історичними та біоісторіографічними дослідженнями було розпочато теоретичні пошуки, що на першому етапі зосередилися на «концепцієтворчості». Розроблення прогностичної моделі організації архівної справи, концепцій інформатизації, архівної освіти та захисту національних інтересів у галузі архівної справи, організації науково-технічної інформації склали зміст теоретичних досліджень. У якості оптимальної моделі організації архівної справи К. Т. Селіврстовою було запропоновано створення Національного архіву. Концепція захисту національних інтересів в архівній справі (автори: Драгомірова Л. О., Новохатський К. Є.)⁷ пропонувала комплекс заходів, спрямованих на забезпечення верховенства національних інтересів в галузі архівної справи в умовах техногенних катастроф, політичних і економічних криз. Тісно пов'язана з цією Концепцією методика грошової оцінки документів НАФ (розробники С. Г. Кулешов, Н. М. Христова), спрямовувалася вирішення питань захисту законних інтересів держави, юридичних і фізичних осіб – власників документів Національного архівного фонду, що встановлює порядок проведення грошової оцінки документів НАФ на підставі загальновизнаних критеріїв їх цінності, й упередження світоглядно-етичних та економічних загроз у архівній справі. Відповіддю на виклики часу стало розроблення питань інформатизації архівної справи. Створена колективом авторів за керівництвом чл.-

I. Теорія і методика архівознавства

кор. НАН України Л. А. Дубровіної «Концепція системної комп'ютеризації архівної справи» (1998)⁸ склала «методичний фундамент для подальших розробок» у цьому напрямі⁹, подавши бачення конфігурації програмного і технічного забезпечення та структури комп'ютерного комплексу архівної системи.

Водночас ширші теоретичні завдання поки що не ставилися. Якщо в «післяавтократовській» Росії розроблялися й обговорювалися ідеї «архівів як соціальної пам'яті суспільства» (Б. С. Ілізаров), «двополюсності» професії архівіста «як вченого в особі адміністратора і адміністратора-ученого» (О. М. Медушевська), «самоцінності архівного документа» (В. П. Козлов), періодизації архівознавства та обґрунтування поняття «архівологія» (Є. В. Старостін), аналізувався вплив джерелознавства й архівознавства на гуманізацію історичного знання (О. М. Медушевська, М. Ф. Румянцева, Т. І. Хохордіна), то в українському архівознавстві актуальні потреби галузі (необхідність розроблення підзаконних актів до прийнятого в грудні 1993 р. «Закону про Національний архівний фонд та архівні установи України» та інших нормативних документів, українських стандартів щодо забезпечення збереженості та описування архівних документів, основних правил роботи державних архівів, підготовки галузевих переліків документів зі строками зберігання та ін.) визначали прикладний характер досліджень.

Започаткування термінознавчого напрямку зумовлювалося необхідністю оновлення терміносистеми архівознавства, створення національних термінологічних архівних словників. Однак дослідження у цій сфері не вийшли за межі практичної архівознавчої лексикографії. Результати співпраці УНДІАСД з Інститутом мовознавства НАН України реалізувалися в термінологічному тлумачному нормативному словнику «Архівістика» (К., 1999), підготовленому авторським колективом за керівництвом К. Є. Новохатського та К. Т. Селіверстової.

Хіміко-біологічні дослідження (як окремий напрям) у галузі архівістики зосередилися на «вічній» проблемі архівів – розробленні оптимальних засобів і способів забезпечення збереженості архівних документів з різними видами носіїв. Однак для проведення дослідження механізму старіння документів та визначення методів продовження строків їх зберігання, удосконалення методів консервації та реставрації документів, нейтралізації кислотності паперу, відновлення текстів, що згасають, розроблення засобів та способів захисту документів від біоушкоджень у провідній

архівознавчій установі України (УНДІАСД) умови були порівняно гірші, ніж в Хімічній лабораторії Кабінету архівознавства ЦАУ (тоді офіційно отримувалося обладнання з-за кордону, фінансувалися прикладні дослідження й практичні роботи). На перешкоді створення хімічної лабораторії в УНДІАСД стало не лише небажання відповідних фахівців посісти менш оплачувані посади, але й практична відсутність коштів на придбання обладнання. Куплені на кошти, отримані за спеціальною програмою, мікроскоп і холодильник, складають неабиякий «капітал» цього напрямку архівної науки. Завідувач відділу фізико-хімічних та біологічних досліджень – канд. біол. наук., ст. наук. с. О. П. Володіна демонструє в таких умовах справжню відданість справі, але не здатна подолати бар'єри, штучно створені ще під час організації інституту. Йдеться про відсутність у штатному розписі посад лаборантів, брак приміщення та коштів на придбання реактивів для проведення дослідів, вкрай необхідних для забезпечення належного функціонування архівів. Відтак реальним здобутком спеціального відділу інституту стали галузеві стандарти ГСТУ 55.001–98 «Галузевий стандарт України. Документи з паперовими носіями. Правила зберігання Національного архівного фонду. Технічні вимоги» та ГСТУ 55.002–2002 «Фотодокументи. Правила зберігання Національного архівного фонду. Технічні вимоги». Довгострокова стратегія забезпечення збереженості НАФ актуалізувала потребу формування загальнодержавної системи архівного моніторингу, до якої мають підключитися усі архівні установи незалежно від їх категорії, підпорядкованості, форми власності. Структуру такої служби розроблено Н. М. Христовою. Загальнодержавна система моніторингу збереженості НАФ планується як ієрархічна багаторівнева структура з такими рівнями: 1) Центральна моніторингова служба, підпорядкована безпосередньо Державному комітету архівів України; 2) моніторингові служби центральних, обласних державних архівів, галузевих державних архівів та інших архівних установ, які зберігають документи НАФ; 3) моніторингові служби окремих архівосховищ державних архівів. Створення системи моніторингу дозволить запобігти втратам документів у кризових ситуаціях, або попередити такі втрати.

Для поширення наукових ідей, публікації та обговорення результатів наукових досліджень з архівознавства, документознавства, спеціальних історичних дисциплін, публікації архівних документів у 1990-х рр. було засновано низку спеціальних видань: «Український археографічний щоріч-

I. Теорія і методика архівознавства

ник» (1994, ІУАД), «Рукописна та книжкова спадщина України: археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів» (1994, Інститут рукопису НБУВ), в УНДІАСД – науковий щорічник «Студії з архівної справи та документознавства» (1996), археографічний щорічник «Пам'ятки» (1998), серійні видання «Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела», «Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки» (1998), міжвідомчий науковий збірник «Архівознавство. Археографія. Джерелознавство» (1999), «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія» (2004, Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв). Канали наукової комунікації в галузі спеціальних історичних дисциплін виконують свою функцію, однак у деяких аспектах потребують оновлення. Йдеться хоча б про необхідність розширення поля публікації теоретичних праць і рецензій, проведення наукових дискусій, більшої уваги до формування редакційного портфелю.

Розвиток науки залежить і від оновлення наукових кадрів, притоку свіжих думок та ідей. Галузевій архівній науці залишається лише констатувати більшу увагу до цього питання з боку Національної академії наук України. Згадаємо, зокрема, постанови Президії НАН України від 23.06.99 № 206 «Про стан забезпечення наукових установ НАН України молодими науковими співробітниками», № 43 від 16.02.01 «Про стан та невідкладні заходи щодо залучення та закріплення наукової молоді в НАН України». В академії розроблено чітку систему адресної підтримки талановитої молоді та посилення її мотивації до роботи в науковій сфері. Так, починаючи з 1994 р. в НАН України на конкурсних засадах призначається 200 стипендій Президента України та 300 стипендій НАН України, з 2000 р. молодь отримала додатковий стимул у вигляді 10 щорічних премій Президента України за видатні досягнення в галузі природничих, технічних та гуманітарних наук, встановлено 90 грантів для фінансування робіт переможців конкурсу проектів науководослідних робіт молодих учених, майже одночасно (1999 та 2001 р. відповідно) було встановлено щорічні стипендії для талановитих молодих учених та спеціалістів Глав Львівської та Київської міських державних адміністрацій, а в окремих установах – премії та стипендії імені видатних учених, діяльність яких була пов'язана з цими установами. Запроваджена 1996 р. галузева премія імені В. І. Веретенникова за кращі наукові праці в галузі архівознавства і документознавства може слугувати лише моральним стимулом через

незначні суми виплат, тому конкурсні роботи поки що складно назвати конкурентноздатними з наукової точки зору.

Науковій підготовці кадрів для архівних установ слугує діяльність аспірантури та спеціалізованої вченої ради в УНДІАСД. Захист дисертацій, тематично пов'язаних із історією та теорією архівної справи, аналізом інформаційного потенціалу архівних фондів, відбувається в межах двох спеціальностей 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни та 07.00.10 – документознавство, архівознавство. Слід зауважити, що паспорт першої спеціальності передбачає наукові дослідження з проблем «виявлення, відбір, аналіз та синтез історичних джерел», «методи дослідження інформаційних можливостей джерел різних типів та видів: застосування комплексного підходу до використання історичних джерел», «закономірності появи, поширення, відмирання різних типів джерел та їх роль у розвитку історичних знань», «джерелознавчий аналіз і синтез в історичних дослідженнях», «теорія і методика видання історичних джерел», «розвиток архівознавства й археографії в Україні та за рубежом», «історія архівної справи», а другої – «наукове використання документальних фондів та архівних інформаційних ресурсів, створення науково-довідкового апарату до документальних систем та інформаційних аналітичних документів», «вивчення різних категорій споживачів документної інформації, доступ до документально-інформаційних ресурсів, наукові основи зберігання і забезпечення збереженості документів».

Захисти дисертацій з цієї проблематики відбуваються в спеціалізованих вчених радах при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Дніпропетровському, Запорізькому та Львівському національних університетах, Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, УНДІАСД, Інституті історії України НАН України, Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, УНДІАСД. При цьому захищені практично в усіх радах дисертації мають спільні риси. По-перше, відчутно бракує концептуальних праць. Натомість широко практикуються дисертації біографічного характеру з формулюванням теми на кшталт «Хтось як учений» і «умовно» джерелознавчі праці «Щось як історичне джерело», в яких джерелознавчий аспект часто має випадковий характер, а самі дисертації нічого нового не дають ні джерелознавству, ні архівознавству. Безпрецедентним фактом є захист дисертації в Донецькому національному університеті у січні 2002 р. дисертації

I. Теорія і методика архівознавства

Т. М. Глушко «Історія архівної справи в Донбасі у 1920–1930-х роках» за спеціальністю 07.00.01 – історія України. В списку публікацій авторки в авторефераті дисертації міститься 6 позицій, з яких 5 опубліковано в 2001 р., 1 – в 2000 р. Із них 3 – матеріали конференцій. Судячи з усього, наукова експертиза цих праць, опублікованих у виданнях «Наукові праці: Збірник. Історичні науки» (Миколаїв), «Нові сторінки історії Донбасу» (Донецьк), «Вісник Східноукраїнського національного університету. Історичні науки» (Луганськ), не проводилася, оскільки не зауважити в них плагіат з праць І. Б. Матяш і Я. С. Калакури, що складав 60–90 відсотків, було складно. Годі говорити, що подібні випадки – ганьба для системи наукової атестації кадрів. Відтак нагальна потреба полягає в створенні спеціальної координаційної ради чи розширенні повноважень експертної комісії ВАК України, посиленні якості дисертаційних досліджень, а, можливо, серйозних змін в атестації наукових кадрів.

Тісно пов'язана з науковою підготовкою й система архівної освіти. Організація підготовки кадрів для архівних установ традиційно залишається однією з пріоритетних і далеко не вирішених проблем української архівістики. Спеціалізованого вищого навчального закладу, на відміну від 1920-х рр., коли подібний функціонував, не існує. Натомість значно розширилася мережа вузів, котрі включають до навчальних планів архівознавчі дисципліни, практикують залучення до їх викладання фахівців Державного комітету архівів України, Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, центральних і місцевих архівних установ. Відтак досі не втратила актуальності сформульована в «Концепції підготовки та післядипломної освіти кадрів для архівних установ» (1998)¹⁰ пропозиція щодо заснування спеціального Центру архівної післядипломної освіти. Організація такого центру при УНДІАСД зумовлена необхідністю протиставити фахове викладання різноманітним «самодіяльним» курсам перепідготовки кадрів ділових і архівних служб. Водночас дозволить вирішити проблему оновлення знань працівників архівів, отримання ними додаткової спеціалізації, організації стажування, в тому числі зарубіжного, для архівістів. Проте основні положення залишаються не втіленими. Спроба включити створення центру до Державної програми розвитку архівної справи на 2006–2010 рр. зазнало краху. При цьому в силу різних обставин фахово-ресурсний потенціал архівних установ потребує істотного притоку молодих висококваліфікованих

кадрів та створення умов для постійного оновлення знань.

У ході підготовки Концепції викристалізувався ряд конкретних проблем, що вимагають широкого обговорення і практичного рішення. Це, насамперед, створення міжнародного стандарту архівної освіти, який би визначав обов'язкове коло знань, необхідних архівістам, переліки знань і умінь для різних спеціалізацій та ін. У цьому контексті вирішальне значення може мати створення координаційного бюро в складі представників зацікавлених країн; проведення циклу тематичних нарад, семінарів, конференцій, присвячених питанням архівної освіти; вироблення та апробація спочатку хоча б на базі провідних російських, українських та білоруських вищих навчальних закладів програм і навчальних планів. Актуальним видається й оформлення архівної професіології й архівної професіографії в самостійний напрям в архівознавстві задля ефективного прогнозування перспектив розвитку архівної освіти, удосконалення науково-методичного забезпечення підготовки кадрів.

Позитивним моментом є те, що архівознавство по суті єдина серед спеціальних галузей історичної науки дисципліна, викладання якої забезпечене навчально-методичним комплексом: підручник «Архівознавство» (1-е видання 1998, 2-е – 2001), «Нариси історії архівної справи в Україні» (2002) та «Хрестоматія з архівознавства» (К., 2003). Статус навчального посібника отримав і перший український термінологічний тлумачний нормативний словник «Архівістика» (1998).

У зв'язку з цим в архівній науці знову актуалізувалася проблема інтелектуальної власності й авторського права. Так, не обтяжуючи себе зайвою роботою, Ю. В. Трач вирішила позбавити авторів підручника їхньої праці, вилучивши їхні прізвища й опублікувавши у видавництві університету «Україна» підручник для дистанційного навчання під своїм прізвищем. Для впевненості додала ще майже увесь термінологічний словник (так само без прізвищ авторів) та додатки до «Основних правил робіт и державних архівних установ». Ступінь її «творчості» належить вирішити суду.

На нашу думку, уникнути подібних колізій можна лише шляхом ширшого спілкування, рецензування наукових праць, апробації результатів досліджень на наукових конференціях, котрі в другій половині 1990-х рр. стали важливим чинником розвитку архівознавчої думки. Зокрема, проблематика конференцій, проведених на базі УНДІАСД і ДКАУ, як правило, відповідала пріоритетним проблемам архівістики. Так, у ході кон-

I. Теорія і методика архівознавства

ференції «Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи» (1996) розглядалися актуальні питання архівного будівництва, шляхи розвитку архівознавства як науки в незалежній Україні, проблеми викладання архівознавчих дисциплін. Наукова конференція «Архівна та бібліотечна справа в Україні 1917–1921 рр.» (1997) присвячувалася 80-літтю створення Бібліотечно-архівного відділу і засвідчила ідентичність багатьох професійних проблем архівної та бібліотечної справи. Проблеми забезпечення збереженості архівних документів аналізувалися на Міжнародній науковій конференції «Національна архівна спадщина: проблеми збереженості» (1999). Ширшому залученню молоді до розроблення пріоритетних тем архівознавства, вивчення історії архівної справи, розширення діапазону використання архівної інформації сприяла наукова конференція молодих дослідників «Архів і особа» (1999). Вперше за межі Києва було винесено Міжнародну наукову конференцію «Архіви і краєзнавство: шляхи інтеграції» (2003), яка відбулася у м. Дрогобичі та Трускавці Львівської обл.

Однак формат великих конференцій в сучасних умовах втрачає актуальність через відсутність конкретики й розмаїття тематики виступів. Видається значно ефективнішим проведення тематичних конференцій із дискусіями, здатними знайти відповіді на серйозні проблеми, і конкретними результатами, ніж зібрання для апробації наукових результатів дисертаційних досліджень, під час яких у багатьох учасників не вистачає часу вислухати колег, не говорячи про дискусію.

У підсумку варто зазначити, що сучасний період для української архівної науки є періодом випробувань. У зв'язку з цим актуалізується проблема наукової етики й відповідальності науковців за результати своїх досліджень. Переважно позитивні результати спостерігаються в галузі науково-організаційної, науково-інформаційної, науково-видавничої роботи. Нагальною необхідністю є поглиблення теоретичних досліджень, вивчен-

ня міжнародного досвіду в цій сфері, розширення міждисциплінарних зв'язків, удосконалення системи наукової атестації кадрів. Яскраво виражені інтеграційні тенденції в діяльності УНДІАСД, вищих навчальних закладів та академічних інститутів сприятимуть розвитку архівознавчої думки, підвищенню якості спеціальних архівознавчих видань як каналів професійної комунікації і загалом – позитивній перспективі функціонування архівної науки в ХХІ ст.

¹ *Водолажченко О.* Підручник до класифікування та опису архівів Мюлер'а, Фейт'а та Фруен'а // *АС.* – 1925. – Кн. 1. – С. 24–33.

² *Романовський В. О.* Вступні uwagi // Романовський В. О. Нариси з архівознавства: Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах. – Х., 1927. – С. 5–10.

³ Див.: *Норберт Ерик.* Информационные технологии, архивное дело и история // *Международная научная конференция «Историки и архивисты: сотрудничество в сохранении и познании прошлого в интересах настоящего и будущего», 27–28 ноября 1997 г.?* Доклады и тезисы научных сообщений. – М., 1997. – С. 40–51.

⁴ *Яцків Я. С., Малицький Б. А., Бублик С. Г.* Трансформація наукової системи України: перехід до ринку // *Яцків Ярослав.* Проблеми розвитку наукової та науково-технологічної сфери України: Вибрані статті, матеріали та інтерв'ю. – К., 2006. – С. 13.

⁵ *Грушевський М. С.* Записка-протест з приводу висновків комісії чистки апарату ВУАН // *П. С. Сохань, В. І. Ульяновський, С. М. Кіржаєв.* М. С. Грушевський і academia. – К., 1993. – С. 261.

⁶ *Хорходина Т. І.* Архивист и реальность // *Вестник архивиста.* – 1995. – № 6 (30). – С. 29.

⁷ *Новохатський Костянтин, Скрицька Лариса.* Концепція забезпечення // *Студії з архів. справи та документознавства.* – 2002. – Т. 8. – С. 53–79.

⁸ Основні положення концепції комп'ютеризації архівної справи // *Студії з архів. справи та документознавства.* – 1998. – Т. 3. – С. 6–17.

⁹ *Боряк Г. В.* Десять років інформатизації архівної справи в Україні: проблеми, здобутки, перспективи // *Хрестоматія з архівознавства.* – К., 2003. – С. 358–368.

¹⁰ *Матяш І. Б. (кер.), Калакура Я. С., Лозицький В. С., Селіверстова К. Т.* Концепція підготовки та післядипломної освіти кадрів для архівних установ // *Студії з архів. справи та документознавства.* – 1998. – Т. 3. – С. 17–24.

Валерій Горвий

ФОНДИ РЕСУРСІВ СОЦІАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ БАЗ В ПРОЦЕСІ ТВОРЕННЯ НОВИХ ЗНАТЬ: ЗАГАЛЬНІ ПЕРСПЕКТИВИ

На межі тисячоліть критична маса в суспільній свідомості досягла простої у своїй суті істини про значення інформації як глобального, практично невичерпного ресурсу розвитку суспільства. Два останні десятиріччя дослідники визначають як період якісних змін в організації використання ін-

формації, що циркулює в суспільстві і відбивається в свідомості людей. На цей час припадає широке освоєння засобів її оцифрування, створення гігантських за обсягами інформаційних баз на різноманітних носіях. Водночас впровадження високоякісних засобів зв'язку, що сприяють зміцненню